

דף שבועי

בס"ד

פרשת וירא, תשפ"ב, מספר 1441

"גוי גדול" וחשיבותה של נקודת התצפית בסיפור

מוטי בן-שושן ז"ל

כיצחק, אך הוא יזכה לברכת גוי גדול: "וַיִּנְתְּנִי לְגֹי גָדוֹל" (בר' יז:כ).

זאת ועוד, לאחר שישמעאל ניצל במדבר, נאמר: "וַיְהִי אֶל-לֵהִים אֶת הַנְּעָר וַיִּגְדֵּל וַיֵּשֶׁב בְּמִדְבַּר וַיְהִי רֶבֶה קֶשֶׁת" (בר' כא:כ). יש בשילוב הפועל 'ויגדל' הדגשה של 'לידתו המחודשת' של ישמעאל במדבר, תחת השגחת א-לוהים שדאג לקיומו.³ אך לצד זאת, אפשר לראות בשילוב הפועל 'ויגדל' הד לחילת מימוש ברכת ה' להגר שעתידי הנער להיות לגוי 'גדול'. אם כן, הציפייה שגם בהתגלות הראשונה לאברהם ישולב המונח "גדול", גוברת. האתגר, אם כן, בהענקת פשר לנוסח המסורה שלפנינו הוא גדול; מבחינת עיצוב הסיפור באמת מתאים היה לשלב את המונח "גדול" גם בהתגלות הראשונה שנאמרה לאברהם.

דומה, שתחילת התשובה מצויה בפרשנות רמב"ן לפסוקנו, שגם אם לא התייחס לשאלה זו באופן ישיר, יש בפירושו נקודת מוצא לקריאת הסיפור, שרלוונטית גם לענייננו:

אבל מפני בנו חרה לו (=לאברהם) מאד ולא רצה לשמוע אליה, והקב"ה אמר לו שלא ירע בעיניו על הנער ולא על האמה כלל וישמע לקול שרה, כי ביצחק לבדו יקרא לו שמו, וישמעאל לא יקרא לו זרע. ומפני שהיה אברהם מפחד עליו שלא יקראנו אסון בשלחו אותו ממנו, אמר כי

אברהם מסכים לשלח את ישמעאל כבקשת שרה, רק לאחר התגלות א-לוהית שהבטיחה שגם בן האמה עתיד להיות לגוי גדול. בהמשך נאמרת ברכה דומה שוב, הפעם מפי המלאך שהתגלה להגר מן השמיים, אלא שהבדל קל יש בין שתי התגלויות אלו. לאברהם נאמר: "וְגַם אֶת בֶּן הָאֵמָה לְגֹי אֲשִׁימְנֶה" (בר' כא:ג), ואילו בהתגלות להגר נוספה המילה "גדול": "קוּמִי שְׂאִי אֶת הַנְּעָר וְהַחֲזִיקִי אֹתָּהּ בְּיָדָהּ כִּי לְגֹי גָדוֹל אֲשִׁימְנֶה" (בר' כא:יח). על פניו, המלאך מוסר להגר מה שכבר נמסר קודם לכן לאברהם, ומזרז הדבר שלשון הברכה משתנה. האם יש פשר לתוספת המונח "גדול" בהתגלות להגר?

בכמה מהתרגומים העתיקים שולבה המילה "גדול" גם בהתגלות לאברהם (כך בתרגום השבעים, בחומש השומרוני, בוולגטא ובפשיטתא),¹ ורבים במחקר המודרני הציעו לאמץ נוסח זה, וכך לפתור את הפער שבין שתי ההתגלויות שבסיפור.² סיבה נוספת שגרמה לפרשנים שונים להעדיף את נוסח השבעים היא שגם בדברי א-לוהים לאברהם בברית המילה, הוא הבטיח לו שאומנם ישמעאל לא יקים את הברית

* את הרעיון המובא לפניכם כתב הרב מרדכי (מוטי) בן שושן ז"ל כעבודת רפרט בקורס לתואר שני במכללת הרצוג, גוש עציון. הדברים נערכו ועובדו ע"י מרצה הקורס פרופ' יונתן גרוסמן, והם מוגשים כאן לעילוי נשמתו של מוטי, שהיה איש חסד, אוהב אדם ואוהב תורה. נפטר בסיוון תש"פ, ויהי דברים אלו לעילוי נשמתו.

1 פער נוסף בין תרגום השבעים לנוסח המסורה מתגלה בפועל שמלווה את הפסוק. בשתי ההתגלויות נאמר בנוסח המסורה: "לְגֹי [גָדוֹל] אֲשִׁימְנֶה", ואילו בתרגום השבעים משתנה הפועל – בשתי ההתגלויות – לאעשנו ('לגוי גדול אעשה אותו') – מ' צפור, תרגום השבעים לספר בראשית, רמת גן תשס"ו, עמ' 259-261). בהמשך דברינו נשוב גם לפער זה.

2 כך למשל בפירושיהם של סקינר, ספיזור ווסטרמן לפסוק.

3 עוד בכיוון זה ראו: J. Grossman, "The Expulsion of Ishmael Narrative – Boundaries, Structure and Meaning", in: E. R. Hayes and K. Vermeulen (eds.), *Doubling and Duplicating in the Book of Genesis: Literary and Stylistic Approaches to the Text*, Winona Lake 2016, pp. 27-37.

ביקש להדהד את ייעוד ה' לאברהם שנאמר בפרק י"ב, מבעד להתגלות א-לוהים לאברהם בסיפורנו בקשר לישמעאל.⁶ אך מתוך המוטיבציה של השבועים אפשר לשוב לנוסח המסורה ולהבין את תרומתה של הבחירה בפועל 'לשים' לסיפור. בעוד השבועים ביקש להדהד את ההתגלות הנוגעת לייעוד אברהם, הכתוב מבקש דווקא להבחין ביניהם! את אברהם 'יעשה' ה' 'לגוי גדול', ואילו את ישמעאל הוא 'ישם' 'לגוי'. יהא ההבדל בין שני הפעלים אשר יהא, דומה שעיקר כוונת התורה ליצור הבחנה בין ברכת ישמעאל לזו של אברהם.

יש להדגיש שאין כל בעיה שגם ישמעאל יהיה 'לגוי גדול', ואכן כך הובטח לאברהם בברית המילה, כאמור לעיל. אך בהקשר סיפורנו שבו נדרש אברהם לשלח את ישמעאל מביתו, יש חשיבות מיוחדת להבחנה בין שני הבנים, שרק אחד מהם ממשיך את ייעודו של אברהם.

אולם אם אכן כך, נותר לברר מדוע להגר אמר המלאך שבנה עתיד להיות לגוי גדול? הרי גם כאן עלול הקורא לשמוע את האסוציאציות הקשורות בעצם בחירת אברהם? התשובה קשורה בנקודות התצפית המשתנות של הסיפור; הגר אינה עומדת בפני בחירת בן אחד על פני בן אחר. לה יש בן אחד בלבד, והיא יכולה לשמוע את ההבטחה הגדולה המחכה לו. דווקא מול אברהם נמנע א-לוהים מלשלב את המונח 'לגוי גדול' ביחס לישמעאל, כי הוא ניצב בפני ההכרעה מי משני בניו ימשיך את דרכו ועל מי ייקרא שמו. גם הבן המשולח עם אימו יבורך, אך לא הוא שימשיך את ברכת אברהם ואת ייעודו. אלה שמורים ליצחק.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parashaz>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

6 יש לציין שאין כל קושי בעצם הצמדת הפועל 'לשים' לצד 'לגוי גדול' כעולה מהתגלות א-לוהים ליעקב בבאר שבע: "אל תירא מִרְדֵּה מִצְרַיִם כִּי לְגוֹי גָדוֹל אֲשִׁימְךָ שָׁם" (בר' מו:ג).

שימנו לו לגוי ויברכנו מפני שהוא זרעו באמת (פירושו לבר' כא:יא).⁴

בדבריו רמב"ן מבליט את ההבדל שנוצר בין יצחק לישמעאל, גם אחרי דברי הברכה שאמר א-לוהים לאברהם על אודות ישמעאל. לא יארע לו כל רע, ואברהם לא צריך לחשוש בשלחו אותו מביתו, אולם "ביצחק לבדו יקרא לו שמו".

לאור דברים אלה אפשר לעשות צעד נוסף: א-לוהים במכוון משמיט את המונח "גדול" בדבריו על אודות ישמעאל, כי בהקשר הרחב של התגלות זו יש לשמור על הפער שבין ישמעאל לבין יצחק, שעמו תקום הברית: "כִּי בְיִצְחָק יִקְרָא לְךָ זֶרַע" (בר' כא:יב).

לשם הבנת דבר זה יש לשוב לאסוציאציות הדרמטיות שנלוות למונח "לגוי גדול" במחזור סיפורי אברהם. יש לזכור שמונח זה נזכר בהתגלות הראשונה לאברהם, כשקבע ה' את ייעודו: "וְאֶעֱשֶׂךָ לְגוֹי גָדוֹל" (בר' יב:ב). גם כשיחזור הכתוב על ייעודו של אברהם בהקשרים אחרים, ישוב מונח זה: "וְאֶבְרָהָם הָיוּ יְהוָה לְגוֹי גָדוֹל וְעַצְמוֹ וְנִבְרָכוּ בוֹ כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ" (בר' יח:ח).⁵ לפיכך, בציווי א-לוהים לאברהם שישמע בקול שרה וישלח את ישמעאל מביתו, הוא נמנע מלחזור על לשון הברכה שמהדהדת את עצם בחירתו. ייעוד זה עתיד להמשיך עם יצחק בלבד, וגם אם ישמעאל מבורך מתוקף היותו זרע אברהם, לא מתאים לשלב בברכה זו 'לגוי גדול'. דווקא שבירת מטבע הלשון השגור מלמדת על ההבחנה שעולה בפסוק בין זה ששמו של אברהם ייקרא דרך זרעו, לבין זה שאומנם מבורך, אך לא כממשיכו של אברהם.

קריאה זו נתמכת גם בשינוי השני שתרגום השבעים עשה בפסוקנו. כאמור לעיל, בנוסח המסורה נאמר: "וְגַם אֶת בֶּן הָאֵמָה לְגוֹי אֲשִׁימֶנּוּ" (וכן בהתגלות להגר), ומשום מה בתרגום השבעים הוחלף הפועל: 'לגוי גדול אעשה אותו'. דומה שהמוטיבציה של התרגום להמיר את הפועל ברורה: הפועל שנוצר בהתגלות הפותחת לאברהם בפרק י"ב הוא 'אעשה' ולא 'אשים': "וְאֶעֱשֶׂךָ לְגוֹי גָדוֹל" (בר' יב:ב). השבעים, אם כן,

4 יוסף עופר ויהונתן יעקבס הראו שהקטע הפותח במשפט "ומפני שהיה אברהם מפחד עלי" הוא תוספת שהוסיף רמב"ן על פירושו הראשון (י' עופר וי' יעקבס, תוספות רמב"ן לפירושו לתורה שנכתבו בארץ ישראל, ירושלים ואלון שבות תשע"ג, עמ' 175-177). ראו את דיונם שם.

5 לאפשרות שגם בהמשך המקרא השימוש במונח "לגוי גדול" מבקש להדהד את התגלות ה' לאברהם ואת קביעת ייעודו, ראו: י' גרוסמן, אברהם: סיפורו של מסע, תל אביב תשע"ה, עמ' 40.